و باوك دەبوون و دەكەوتنە ژێر دەسەڵاتی چاودێریكردنەوە، تاچەندێ بەناوی نەریتەكانەوە بەرزەفتە دەكرێن: "كاتێك كچێكی سەرپەرشتیكراو دەگاتە تەمەنی شووكردن، دەبێت بە ڕاوێژ و ڕەزامەندیی سەرگەورەكەی و بە پرس و ڕا و ڕەزامەندیی خزم و ناسیاوەكانی ئەمكارە بكا، هەروەك چۆن شەرافەتی باووباپیرانی ئەمە دەخوازێت"١٣٥.

ئەگەرچی ئایینی مەسیحیەت، ئایینی عەشق و خۆشەویستیە و تیایدا ئافرەت و پیاو لەبەرامبەر خوادا، بەپێی ڕادەی باوەڕهێنان و خاوێنییان، یەكسانن، بەڵام بەپێی لێكدانەوەی پیاوانی كەنیسە لە سەدەكانی ناوەڕاستدا، نابێت ئەڤینی خاكەڕایی و زەمینی جێگەی خۆشەویستی بۆ یەزدان بگرێتەوە. ئەوەی لەم ئەڤینەدا مەترسیدارە، گیرۆدەبوونی پیاوە بە ئافرەتەوە و ئەمەش بۆی هەیە ببێتە خافڵبوونی ئەو لەبەرامبەر ئەو ئەركانەدا كە پێویستە لە پێناوی یەزداندا ئەنجامیان بدات. چونكە لەم حاڵەتەدا خۆشەویستی جەستەیی بەسەر خۆشەویستی مەعنەویدا زاڵ دەبێت١٣٦. مرۆڤ لەجیاتی ئەوەی بەدوای شتێكی نەمر و پیرۆزدا عەوداڵ بێت، خۆی گیرۆدەی شتێكی كاتی و بێ بەها دەكات كە جەستەیە. بۆیە هەموو هەوڵ وكۆششێكی پیاوانی كەنیسە ئەوە بوو، لە ڕێگەی تەفسیركردنێكی تایبەتی ئایینەوە، چوارچێوەیەكی تایبەتیش بۆ ژیانی سۆزگەرایی داببڕێژن و ئافرەت وەك هەڕەشەیەك بەسەر ئیمانداریەوە پێناسە بكەن و سیستەمێك بۆ چەپاندنی هەست و حەزەكان داببڕێژن. لەڕاستیدا سەدە ناوەنجیەكان، تائەو شوێنەی

١٣٥ جیمز ا. كوریك، سەرچاوەی پێشوو، ل: ٩٣.

١٣٦ جلال ستاری، سەرچاوەی پێشوو، ل:٩٣-٩٤.

پەیوەندیی بە پیاوانی ئایین و ئەخلاقرێژانی كۆمەڵایەتییەوە هەبێت، درێغییان نەكردووە لە بچووككردنەوەی ئافرەت و لە هێنانەخوارەوەی پێگەی كۆمەڵایەتییاندا، بەڵام هەرئەمەش بۆخۆی نیشانە و بەڵگەی ئەو ترسە زۆرەیان بووە لە خۆشەویستی و ئەوینداری و ژیانی هەستەوەری مرۆڤ لە ئاست مرۆڤدا.

لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا سەدەكانی ناوین، بەتایبەتی لە كۆتاییەكانیدا، بەیادهێنەرەوەی گەورەترین بزاڤی ئەڤینداری و ڕێ و ڕەسمی خۆشەویستیی خاكەڕاییە. دەبوو ئافرەتان بەشێوەیەك ماف خۆیان وەربگرنەوە و پراكتیزەی ژیانی هەستەوەرانەی خۆیان بكەن و لەئاست ئەو هەموو بێڕێزییەی لەلایەن پیاوانی ئایین و نەرێتگەراكانەوە ئاراستەیان دەكرێ، ئاڵای بێزاری هەڵكەن. كاریگەریی ئاینزای كاتۆلیكی لەسەر ئەخلاق و دەستووره كۆمەڵایەتییەكان كەم نەبوون، وەلێ بەڵگەی ئەوەش لەدەستدایە كە خەڵكانی سەدەكانی ناوین، لە كاروباری ئەڤینداریدا ئەوەندەش گوێیان بە سنووری (دەبێ) و (نابێ)كانی كەنیسە نەدەدا. ئەم خەڵكە ئەوەندە لە زیانەكانی شەڕە دووبارەوە بووەكان، وشكەساڵی و برسێتی و نەخۆشیە بەربڵاوەكان بێزار ببوون، كە ساتەوەختی هەنووكەیان وەك غەنیمەتێ تەماشا دەكرد و ڕابواردنی ئێستایان بەلاوە گرنگتر بوو لە پاداشتی دوایی. بەمجۆرەش مەودایەك كەوتە نێوان داب و دەستووره باوەكانی خەڵك و حوكمە ئایینیەكانەوە كە ئیدی نەیدەتوانی ئەو داب و دەستوورانە بەجارێ لەناو بەرێت١٣٧.

١٣٧ جلال ستاری، سەرچاوەی پێشوو، ل: ١٥٢.

سەدەکانی ناوەڕاست بەڵگەی زۆرمان لەسەر ئاوابوونی خۆشەویستی و هەڵهاتنەوەی و بەدیارکەوتنەوەی ئەم پەیوەندییە دەخەنە بەردەست. هەروەکو چۆن ئاشکرایشی دەکەن، کە ترس لە خۆشەویستی دابڕاو نیە لە ترس و ڕقبوونەوە لە ئافرەت و بە پەراوێزکردنی ڕۆڵی کۆمەڵایەتیانە و سۆزداریانەی. پێدەچێت بەهەڵەدا نەچین گەر ئەم میکانیزمەی سەدەکانی ناوەڕاست بۆ هەڵسەنگاندنی بارودۆخی ئێستای کۆمەڵگاکانیش بەکار بهێنین و ئاوابوونی خۆشەویستی لە ئێستاشدا، بگێڕینەوە بۆ هەمان تێڕوانینی لە مێژینە لە ئاست مێیینەدا. ئەمەش بابەتێکە دەرگای قسەکردنێکی فراوانترمان لەبەردەمدا ئاوەڵا دەکات. بۆچوونە ناو ئەو باسەیشەوە دوو بەشی کۆتایی ئەم کتێبە تەرخاندەکەم بۆ ئەو ترسەی لە کۆمەڵگا و کولتووری کوردیدا لە خۆشەویستی و سۆزگۆڕینەوە هەیە و لەو ڕێگرانە دەدوێم کە ئایدیۆلۆژیای نێرسالاری لەبەردەم پەیوەندیی سۆزگەراکاندا دایناون و ئەمەشمان لە تێڕوانینی ناوبراودا بۆ مێیینە بۆ ئاشکرا دەبێت. چونکە بەبێ تێگەیشتن لە ڕوانگەی پیاوسالارانە بۆ ئافرەت ناتوانین لە چۆنێتی ئەو گۆڕانە بگەین کە بەسەر پەیوەندییە سۆزگەراکاندا هاتووە و ناکرێ ئەو بەربەست و ڕێگرانە بناسینەوە کە دەسەڵاتی نێرسالاری لەبەردەم ژیانی هەستەوەریدا ئامادەی کردوون.

بەشی چوارەم:

چەند سەرەتایەکی بیرکردنەوەی کۆمەڵایەتیانە لە ژیانی هەستەوەری و سۆزگۆڕینەوە لە گوتاری ڕۆشنبیریی کوردیدا

لە گەڕیدە و خۆرهەڵاتناسەکانەوە بۆ بەرهەمی ڕۆشنبیرە کوردەکان:

بێگومان گوتاری ڕۆشنبیریی کوردی لەئاستی توێژینەوەدا نەیتوانیوە کۆمەڵناسییەکی تایبەت بە ژیانی هەستەوەری و ئەو پەیوەندییانە بەرهەم بهێنێ، کە تیایاندا بنەمای پەیوەندییەکە بریتیبێت لە گۆڕینەوەی سۆز و بەرجەستەکردنی ژیانی هەستەوەریی نێوان دوو مرۆڤ. ئەو ڕێگرانەی کۆمەڵگاو کولتووری باو لەبەردەم بەدیارکەوتنی ئەو پەیوەندییەدا ئامادەی کردوون، لەهەمان کاتیشدا بوونەتە ڕێگر لەبەردەم نووسەر و خوێندەوارانی کوردا، تا خۆیان لەو بابەتە نەدەن و شتێك نەنووسن کە جیاواز بێت لەوەی ڕێگەی پێدراوە. وەلێ ئەمە یاسایەکی نەگۆڕ نییە و ئێمە دەتوانین لە قۆناغی جیاواز و تەمەنی پچڕپچڕی ئەو گوتارەدا ئاماژە بە چەند دەنگێك بکەین، کە بە دیدێکی کۆمەڵایەتییەوە لەو پەیوەندیانە دواون و ویستویانە وەسفێکی دیکەیان بکەن و ڕەخنە لەو نەریت و ڕێگرانە بگرن کە ژیانی هەستەوەری و پەیوەندیی سۆزگەرایانەی مرۆڤی کوردیان لەچوارچێوەیەکی نەریتخوازانەدا، سەقامگیر کردووە. ڕەنگە هەندێك لەو دەنگانە لە وەسفکردنێکی بارودۆخەکە وەکئەوەی کۆمەڵگا ویستویەتی، زیاتر تێپەڕیان نەکردبێت و بەمەش لە هەلومەرجی سەردەمی خۆیاندا هیچ کاریگەرییەکی ئەوتۆیان نەکردبێتە سەر کولتووری کۆمەڵایەتی، بەڵام

تیاشیاندایە هەڵگری تێڕوانینی وریایانە تر و ڕەخنەگرانەترن و ئەمەش بووبێتە هۆی ئەوەی لەلایەن هێزە کۆمەڵایەتیە کۆنپارێزەکانەوە سەرزەنشت بکرێن. ئەوەی لەم باسەدا بۆ من گرنگە ئەوەیە، ئەو دەنگانە بەرهەمهێنەری کۆمەڵێك دەقی جیاوازن لەو بوارەدا و بایەخی مێژوویی خۆیان هەیە کە پێویستە ئاوڕیان لێبدرێتەوە. ئەمەش بەتایبەتی لەبەر ئەوەی باسکردنی پەیوەندییە هەستەکییەکان لەلای مرۆڤی کورد بۆتە پسپۆڕی و بابەتی تایبەت بە نووسەرانی بێگانەی وەك کوردناس و خۆرهەڵاتناسەکان و توێژەرانی کوردیش کاتێ باسیان لەو پەیوەندیانە کردبێت، هەر پشتیان بەو خۆرهەڵاتناس و گەڕیدانە بەستووە کە لە باری سۆزگەرایی کورد دواون و بەمەش دەنگی ئەو نووسەرە کوردانەیان خستۆتە پەراوێزەوە کە سەبارەت بە ژیانی هەستەوەری لە کۆمەڵگای کوردیدا بەرهەمیان هەیە.

بەڵام سەبارەت بەم بابەتە لەکوێوە دەستپێکەین؟

زۆرکەس لەو بڕوایەدان سەرچاوەی هەندێ لە کوردناس و خۆرهەڵاتناس و ئەو گەڕیدە بیانیانەی هاتوونەتە کوردستان و لەگەڵ مرۆڤی کوردا ژیاون، باشترین دەستپێکردنن لەو بارەیەوە. کەچی کاتێك بە ووردی تەماشای بەشێکی زۆری ئەو دەقانە دەکەین، بۆمان دەردەکەوێ زیاتر لەوەی ویستویانە وەسفێکی پەیوەندییە سۆزگەراکان بکەن و بەو شێوەیە دایانبڕێژنەوە کە کۆمەڵگای کوردی ڕازیی بکەن، ئەوەندە ڕەخنەگرانە قسەیان لەسەر نەکردوون. بەمانایەکی دی: بەشێکی هەرەزۆری ئەو باسانەی پێشتر لەلایەن کوردناس و خۆرهەڵاتناسانەوە نووسراون، لەمەسەلە عاتیفی و پەیوەندییە هەستەکیەکاندا قەڵەمیان نەیهێناوە و بگرە وێنەیەکی ئەوتۆیان لەبارەی ئەو جۆرە پەیوەندیانەوە بەرهەمهێناوە کە دەسەڵاتی باوی کۆمەڵگای کوردی پێویستی پێی هەبووە بۆ خۆسەلماندن لەبەرامبەر کۆمەڵگاکانی دراوسێیدا. ئەمەش

بەتایبەتی لەو قۆناغە مێژووییە دوورودرێژانەدا کە کۆمەڵگای کوردی لەلایەن دراوسێکانییەوە داگیرکراوە و پێویستیی بەوە هەبووە لەڕێگەیەکی دیکەوە ئەو قورساییە لەسەر ڕۆحی خۆی کەمبکاتەوە، کە داگیرکراوییەکەی دروستیکردووە. بۆیە هەر خۆرهەڵاتناسێك شتێکی لەسەر ئافرەتی کورد نووسیبێ، وەك دەقێکی پیرۆز تەماشایکراوە و بارودۆخی ئافرەتی کوردی پێ بەراووردکراوە بە بارودۆخی ژنانی دراوسێی و ئەو ئەنجامەی لێوەرگیراوە، کە باری ژنانی کورد لەچاو ئافرەتانی دراوسێکانیدا زۆر لەبارترە و مێیینەی کورد ئازادترە لە مێینەی عەرەب و فارس و تورك. تەنانەت هەندێك لە خۆرهەڵاتناسان بە تێکەڵکردنی وێنەی فەنتازیای خۆیان بۆ ئافرەت و بینینی ئافرەتی کورد، گەیشتوونەتە ئەو بڕوایەی کە ئافرەتی کورد شان لە شانی ئافرەتی ئەوروپایی دەدات و مەسەلەی خۆشەویستی لە کوردستاندا گاڵتەی پێناکرێت١٣٨.. هەموو ئەمەش لە کاتێکدا کە کەمترین سزای ئافرەت لەکۆمەڵگای کوردیدا و لەئاست سۆزگۆڕینەوەیەکدا لەدەرەوەی ئەو چوارچێوەیەی کۆمەڵگا بڕیاری لەسەر داوە، سزادانی توند و کوشتن بووە و ئەو نووسەرە کوردانەش کە هاوکات بە خۆرهەڵاتناس و کوردناسەکان لەبارەی ژیانی هەستەوەری و ئافرەتی کوردەوە نووسیویانە، جەخت لەسەر باری خراپی ژیانی ئافرەتی کورد و پەیوەندییە عاتیفییەکان دەکەنەوە١٣٩.

١٣٨ بۆ نمونە بڕوانە: تۆمابوا: **ژیانی کوردەواری**. و. حەمە سەعید حەمە کەریم، وەزارەتی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندن، بەغدا ١٩٨٠، ل: ١٠٣ و بەرەو دوا.

١٣٩ بۆ نمونە خاتوو هێنی هارالد هانسنی دانمارکی و مامۆستا کامەران موکری هەردووکیان لەساڵی ١٩٥٧ی سەدەی ڕابردوودا لەبارەی ژیانی هەستەوەری ئافرەتی کوردەوە نووسیویانە، هەڵبەت بە جیاوازیی قەبارەی نووسینەکان و ڕوانگەی نووسەرەکانیانەوە.

من لێرەدا توانای ئەوەم نییە و لە خۆم ڕانابینم لە یەکبەیەکی ئەو سەرچاوانە(بەتایبەتی خۆرهەڵاتناسییەکان) بدوێم کە باسیان لە ئافرەتی کورد و پەیوەندییە سۆزدارییەکان لە کۆمەڵگای کوردیدا کردووە، چونکە ئەمە باسەکە دوورودرێژ دەکاتەوە. بەڵام دەمەوێت چەند نمونەیەك لە قۆناغی جیاوازی بەرهەمی ئەو نووسەرە کوردانە بخەمە پێشچاو کە ئاشکرای دەکەن، نەك هەر پەیوەندییە سۆزگەراکان و تێڕوانینی کۆمەڵگای کوردی بۆ مێیینە، ئایدیاڵیانە نییە (وەکئەوەی سەرچاوە خۆرهەڵاتناسییەکان باسیدەکەن و زەینییەتی پیاوسالارانەی کوردیش ئەمەی بۆ مەبەستی خۆی قۆستۆتەوە)، بەڵکو بەدرێژایی ئەو مێژووەی ئەو سەرچاوانە باسیدەکەن، تێڕوانینێکی ترسئامێز ئامادە بووە و لە ڕوانگەیەکی نێرسەنتەرانەوە سەرچاوەی گرتووە، کە هیچ لەبەرژەوەندیدا نەبووە بواری پەیوەندییە هەستەکیەکان ئازاد بکات.

لەناو ئەو نووسەرە کوردانەدا، سێ تێڕوانین وەك نمونە سەرەتاییەکانی ئەو نووسینە کۆمەڵایەتیانە هەڵدەبژێرم کە دەکرێ لە میانەیانەوە باس لە هەوڵدانی کۆمەڵناسیانە بۆ دووان لەبارەی پەیوەندییە هەستەوەرییەکان و پەیوەندیی خۆشەویستی بکەین. ئەم دەقانە تەنیا نمونەن و دەکرێ دەقی دیکەمان هەبێت بە تێڕوانینی

بەڵام لە کاتێکدا نووسینەکەی خاتوو هێنی بێبەش نییە لە پیشاندانی خاڵی گەش و لە هەوڵدان بۆ ئایدیاڵیزەکردنی پەیوەندییە هەستەوەرییەکان، ئەوە نووسینەکەی موکری، سەراپا ڕەخنەیە لە سیستەمی شووکردن و فرەژنی و سەرجەم شێوازیی مامەڵەکردنی کۆمەڵگای کوردی لەگەڵ مێیینەدا. لەمڕووەوە پێویستیمان بە توێژینەوەیەکی بەراووردکاریانەی تایبەت هەیە لە نێوان دەقی گەڕیدە و کوردناس و خۆرهەڵاتناسەکان و ئەو دەقانەی هاوکات نووسەرانی کورد لەسەر بابەتی هاوشێوە نووسیویانن، بۆئەوەی خاڵی لێکچوون و جیاوازیی ئەوانمان بۆ ئاشکرا ببێت

دیکەوە، وەك ئەو لێکۆڵینەوەیەی دکتۆر کامەران عالی بەدرخان کە نیکتین لە کتێبەکەیدا باسی دەکات و تەرخانکراوە بۆ قسەکردن لەسەر ژنی کورد١٤٠ و من دەستم پێڕاناگات. بۆیە ئەم بابەتە تا ئەوکاتەی سەرجەمی ئەو دەقانە لە خۆی دەگرێت، کە دەشێت لە خانەی کۆمەڵناسیی خۆشەویستی و ژیانی هەستەوەریدا، دایان بنێین، باسێکی ناتەواو دەبێت و زیاتر پۆلێنکردنێکی ڕاگوزەریانە دەبێت لەوەی توێژینەوەیەکی سیستەماتیك پێکبهێنێ.

ئەو سێ نمونەیەی من لێرەدا بەسەریان دەکەمەوە، هەڵگری سێ تێڕوانینی جیاوازن بۆ پەیوەندیی خۆشەویستی و ژیانی هەستەوەری لە قۆناغی جیاوازیی کۆمەڵگای کوردیدا. لە نمونەی یەکەمدا، مەلا مەحمودی بایەزیدی تێڕوانینێکی کۆنپارێزانە دەخاتە ڕوو کە ناکۆکیی خەسڵەتێکی دیاریەتی و توانای ڕەخنەگرتنی نیە و لە چوارچێوەیەکی وەسفیانەدا دەوەستێ. لە نمونەی دووەمدا حاجی تۆفیقی پیرەمێرد تێڕوانینێکی بنەماییتر دەخاتە ڕوو کە ڕەخنەی ڕادیکاڵ لە پەیوەندی هەستەوەری و عاتیفی کۆمەڵگای کوردی لە سەردەمی خۆی دەگرێت و چارەسەر دەخاتە ڕوو. لە نمونەی سێهەمیشدا، کامەران موکری تێڕوانینێکی مادیانەی مێژوویی دەخاتە ڕوو کە تیایدا بەو ئەنجامە

١٤٠ نیکیتین لە ناساندنی دەقەکەی د. کامەران بەدرخاندا دەڵێت: "بەوپەڕی خۆشحاڵیەوە چەند بەشێك لەو لێکۆڵینەوە لێرەدا دەگێڕمەوە کە دوکتۆر کامەران علی بەدرخان (...) لەمەڕ بیروڕای کوردان دەربارەی ژنی کوردەوە کردویە و، لە گۆڤاری ڕۆژهەڵات چاپی بێروت ژمارە ١٢ و ١٣ی ژوئیەی ١٩٣٣دا چاپ کراوە". بڕوانە: واسیلی نیکیتن، **کورد و کوردستان**، و. خالیدی حیسامی (هێدی)، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٨، ل: ٣١١.

دەگات کە بڵێ، ڕۆژگارێ دێت خۆشەویستی ببێتە بناخەی پەیوەندییەکانی وەك ژنهێنان و شووکردن..

ئەم سێ دەقە بایەخی مەعریفی و مێژوویی خۆیان هەیە و هەوڵدانن بۆ دروستکردنی گوتارێکی تایبەت و جیاواز لەوەی لە دەقە ئەدەبییەکاندا خراوەتە ڕوو، سەبارەت بە پەیوەندیی هەستەوەری و خۆشەویستی و منیش هەر لەم ڕوانگەیەوە بەکورتی قسانیان لەبارەوە دەکەم.

مەلا مەحمودی بایەزیدی (١٧٩٩–١٨٦٧):

مەلا مەحمودی بایەزیدی وەك لەو سەرچاوانەدا هاتووە کە سەبارەت بە ژیان و بەرهەمی نووسراون، سیمایەکی تایبەت و زەینێکی چالاك و پڕکاری ناو گوتاری ڕۆشنبیریی کلاسیکی کوردییە١٤١. ئەوەی پەیوەندی بە باسەکەی ئێمەوە هەبێت، ئەوە مەلا مەحمود لەچەندین شوێنی کتێبەکەی خۆیدا: *داب و نەریتی کوردەکان*١٤٢ کە واپێدەچێت لە ساڵانی (١٨٥٨– ١٨٥٩)دا بە هاندانی ئەلێکساندەر ژابا نووسیبێتی١٤٣، بەشان و باڵی ئافرەتی کوردا هەڵدەڵێ و دەنووسێ "کوردەکان زۆر ڕێزی

١٤١ بۆ نمونە بڕوانە پێشەکییەکەی ڕۆدینکۆ بۆ داب و نەریتی کوردەکان و هەروەها ئەم سەرچاوەیە: د. فەرهاد پیربباڵ، **مەلا مەحمودی بایەزیدی(١٧٩٩–١٨٦٧) یەکەمین چیرۆکنووس و پەخشاننووسی کورد**، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٠

١٤٢ مەلا مەحمود بایەزیدی، **داب و نەریتی کوردەکان**، وەرگێڕانی: د. شکریە رسول، بەغدا، ١٩٨٢.

١٤٣ بڕوانە پێشەکی ڕۆدینکۆ بۆ کتێبەکەی بایەزیدی، سەرچاوەی پێشوو، ل: ١٠ و ١١.